

Koncertmeisterio vaidmenų kaita: orkestro su dirigentu ir orkestro be dirigento atvejai

Rūta Lipinaitytė

Lietuvos muzikos ir teatro akademija

ANOTACIJA

Straipsnio tikslas – atskleisti orkestro koncertmeisterio vaidmenis, lyginant grojimą orkestre vadovaujant dirigentui su grojimu be dirigento. Straipsnio uždavinys – įvertinus vieno ir kito atvejo muzikavimo principus, atskleisti, išryškinti ir pagrįsti koncertmeisterio vaidmenų panašumus bei skirtumus. Muzikavimo be dirigento principai straipsnyje yra sugretinami su kameriniu muzikavimu, kadangi muzikos atlikimo požiūriu orkestro be dirigento grojimas remiasi ansamblinio muzikavimo principais. Koncertmeisterio vaidmenų kaitos iliustracijoms panaudotos šios pozicijos polifunktionalumą apibendrinančios charakteristikos: pirmojo smuikininko pozicija apibendrinta *koncertmeisterio-tarpininko*, *koncertmeisterio-lyderio* ir *koncertmeisterio-tarnaujančio lyderio* charakteristikomis. Straipsnyje nagrinėjami tokie orkestro praktinės veiklos specialieji atvejai ir probleminės muzikos atlikimo proceso situacijos, kuriose ryškiausiai atsiskleidžia koncertmeisterio vaidmenų skirtumai, grojant su ir be dirigento: *interpretacijos sukūrimas*, *synchronizavimas ir neverbalinė vadovavimo technika*, *įkvėpimas*, *muzikos skambėjimo kontrolė*, *spontaniškumas ir atlikimo laisvė*, *darbas repetitijų metu*, *vadovavimas repeticijoms*. Šios situacijos yra išskirtos, remiantis ilgamete autorės patirtimi orkestro nario ir koncertmeisterio vaidmenyse.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: muzikos atlikimas, orkestras, dirigentas, polifunktionalumas.

Straipsnis yra Lietuvos mokslo tarybos finansuojamo (sutarties Nr. MIP-095/2013) kultūrinės plėtros projekto „Atlikėjo polifunktionalumas muzikiniuose, kultūriniuose ir socialiniuose procesuose“ dalis.

Įvadas

Iš daugybės individualybių susidedantis orkestras sudaro orkestro bendruomenę, kurioje yra nusistovėjusi vaidmenų hierarchija. Šių vaidmenų hierarchijos viršūnėje paprastai yra dirigentas, kuriam priskiriamas vadovo ir lyderio vaidmuo. Jo valiai paklūsta visi bendruomenės nariai.

Tačiau vis dažnėjantis šių dienų reiškinys yra orkestras, grojantis be dirigento. Dažniausiai dirigento atsisako kameriniai orkestrai (*I solisti di Venezia*, Amsterdamo *Sinfonietta*, *Guildhall* styginiai, *Orpheus*, *Resonanz*, *I solisti di Perugia*, *Kremerata Baltica*, Kamerinis Prahos orkestras). Muzikiniame pasaulyje yra žinomas ir simfoninis orkestras be dirigento (*Persimfans*)¹. Tokiems orkestrams paprastai vadovauja meno vadovas, kuris perima kai kurias dirigento funkcijas. Kartais kamerinių orkestrų meno vadovai dalyvauja tik repeticijose, kartais jie kartu su vadovaujamu orkestru groja koncertuose kaip solistai.

¹ Simfoninį orkestrą *Persimfans* įkūrė rusų smuikininkas Levas Zeitlinas Maskvoje. Orkestras gyvavo 1922–1932 metais. Pavadinimas yra abreviatūra, reiškianti *Первый симфонический ансамбль* (Pirmasis simfoninis ansamblis).

Tiek esant dirigentui, tiek ir grojant be dirigento, ypatingas vaidmuo sudėtingoje orkestrinėje hierarchijoje tenka orkestro koncertmeisteriui, kurio pozicija išsiskiria ypatingu polifunktionalumu.

Orkestro koncertmeisterio pozicija

Visuotinai pripažįstama, kad koncertmeisteris turi turėti tiek meninę kompetenciją ir išstobulintą grojimo smuiku techniką, tiek ir pasižymėti organizatoriaus, lyderio gebėjimais. Pirmasis smuikininkas turi didelės įtakos įvairiose orkestrinio gyvenimo srityse, jis yra visiškai ar iš dalies atsakingas už daugelį skirtingų muzikinių ir organizacinių sričių. Būdamas orkestro muzikantas, koncertmeisteris yra atsakingas ne tik už savo, bet ir už visos smuikininkų grupės, o kartais ir visų styginių techninį pasiruošimą, partijų su štrichuotės, pirštuotės pasiūlymais parengimą. Bendradarbiaudamas su dirigentu, jis tampa tarsi jo asistentu, mediumu, muzikinių idėjų perdavėju, dirigento minčių vertėju. Grojant su solistu, pirmojo smuikininko vaidmuo tampa akompanuojantis. Dažnai keičiantis dirigentams, šių dienų koncertmeisteris yra tapęs pastovumo šaltiniu, įkūnijančiu viso orkestro veidą klausytojo akyse.

Įvairūs koncertmeisteriui skirti apibūdinimai ir šios profesijos ypatumai yra nagrinėti muzikinėje literatūroje, jie yra dažnai aptariami profesionalių muzikų debatuose. Tačiau tyrimų, parodančių koncertmeisterio vaidmenų skirtumus, lyginant grojimą orkestre su dirigentu su grojimu be jo, nėra. Šio darbo tikslas – atskleisti koncertmeisterio vaidmenų panašumus ir skirtumus įvairiais orkestrinės praktikos atvejais ir įvairiose muzikos atlikimo situacijose, kai orkestrui vadovauja dirigentas arba orkestras muziką atlieka be jo.

Analizės metodas

Straipsnyje koncertmeisterio vaidmenų skirtumai ir panašumai grojimo su dirigentu ir be jo atvejais atskleidžiami, palyginant vieno ir kito atvejo muzikavimo bei darbo principus. Muzikavimo be dirigento dėsniai yra gretinami su kamerinio muzikavimo principais, kadangi muzikos atlikimo požiūriu orkestro be dirigento grojimas remiasi ansamblinio muzikavimo principais, orkestro muzikavimas priartėja prie kamerinio muzikavimo. Taigi orkestras be dirigento yra tarpinis variantas tarp orkestro ir kamerinio ansamblio.

Siekiant parodyti, kaip įvairūs kamerinio muzikavimo principai ir aspektai realizuojami orkestrinėje veikloje ir koku būdu jie daro įtaką orkestro koncertmeisterio funkcijoms, šiame straipsnyje remiamasi įvairių autorių knygos apie orkestrinį ir kamerinį muzikavimą esančia medžiaga. Lyginamos šiuose leidiniuose publikuotos išvados ir apibendrinimai: kanadiečių dirigento Brocko McElherano „Dirigavimo technika pradėdantiems ir profesionalams“, vokiečių dirigento Hermanno Schercheno „Dirigavimo vadovas“, vokiečių dirigento, pianisto ir kompozitoriaus Bruno Walterio „Apie muziką ir muzikos atlikimą“, rusų kompozitoriaus bei muzikologo Adolfo Gotlibo „Ansamblinės technikos pagrindai“, armėnų smuikininko Rafaelio

Davidiano „Kvarteto menas“, rusų kompozitoriaus ir muzikologo Leonido Sidelnikovo „Simfoninis atlikimas“.

Šiame straipsnyje nagrinėjami tokie orkestro praktinės veiklos specialieji atvejai ir probleminės muzikos atlikimo proceso situacijos, kuriose ryškiausiai atsiskleidžia koncertmeisterio vaidmenų skirtumai, grojant su ir be dirigento: interpretacijos sukūrimas, sinchronizavimas ir neverbalinė vadovavimo technika, įkvėpimas, muzikos skambėjimo kontrolė, spontaniškumas ir atlikimo laisvė, darbas repeticijų metu, vadovavimas repeticijoms².

Koncertmeisterio vaidmenų kaitos iliustracijoms panaudotos šios pozicijos polifunktionalumą apibendrinančios charakteristikos: pirmojo smuikininko pozicija apibendrinta *koncertmeisterio-tarpininko*, *koncertmeisterio-lyderio* ir *koncertmeisterio-tarnaujantio lyderio* charakteristikomis. Iliustracijoms panaudotais apibendrinimais buvo orientuojamasi į tai, kad koncertmeisterio profesija jau savaime jungia vadovo, akompaniatoriaus, solisto, pedagogo, orkestrą reprezentuojančio žmogaus funkcijas, šias savybes derinant su daugiaplaniu matymu (tiek dirigento ar meno vadovo, tiek natų), daugiaplaniu klausymu/girdėjimu (tiek savęs, tiek kitų), paklusimu dirigento ar meno vadovo vadovavimui ir asmeniniu vadovavimu grupei (-ėms), grojimu, o grojant – orkestrui svarbių sprendimų priėmimu.

Interpretacija

Neabejotina, kad muzikos interpretatoriaus funkcija tenka dirigentui, kuris paprastai iš anksto aiškiai įsivaizduoja būsimą interpretaciją, išbaigtą muzikos kūrinio garsinį paveikslą. Šį dirigento vaidmenį charakterizuojanti funkcija yra vaizdžiai apibūdinta įvairių autorių darbuose.

Sidelnikovas tvirtina, kad „joks orkestras be dirigento negali sukurti originalios meninės interpretacijos“ (Сидельников 1991: 6). Anot jo,

Orkestras gali išgelbėti nuo žlugimo kūrybiškai silpną ir nepasiruošusį dirigentą, daugiau ar mažiau tobulai atlikti tam tikrą kūrinių, bet pats orkestras negali sukurti originalios, suvienytos bendra idėja ir emociškai raiškios interpretacijos. Tam reikalingas dirigentas (ibid.: 10).

Esama autorių, orkestrą lyginančių su „instrumentu“, kuriuo „groja“ dirigentas. Walteris rašo:

Esminė klaida dažnai slypi prielaidoje, jog pagrindinis dirigento uždavinys yra išlaikyti muzikantus kartu. [...] Akivaizdu, kad muzikuoja tik vienas asmuo, kuris grodamas orkestru kaip gyvu instrumentu ir sujungdamas jo įvairiaplaniškumą į vieną visumą, yra atsakingas tiek už techninius, tiek ir už meninius muzikos aspektus. Klausytojas emocionaliai suvokia, kad orkestro grojimas perteikia dirigento individualumą (Walter 1961: 82).

2 Orkestro praktinės veiklos ir probleminės muzikos atlikimo proceso situacijos yra išskirtos, remiantis ilgamete autorės patirtimi orkestro nario ir koncertmeisterio vaidmenyse.

Scherchenas orkestrą netgi vadina „mašina“:

Dirigavimo menas remiasi tuo, kad dirigento instrumentas yra gyvas organizmas, susidedantis iš įvairiais instrumentais grojančių atlikėjų. Dirigento uždavinys yra užtikrinti, kad ši sudėtinga mašina tarnautų muzikai (Scherchen 1966/1933: 1).

Įsivaizduodamas „kolektyvinio muzikinių idėjų įsisavinimo sudėtingumą, orkestro diapazono platumą, garsų, tembrų paletės įvairumo potencialą ir ritmo bei melodijų poveikį klausytojui“, Sidelnikovas klausia, koks turėtų būti šio muzikinio laivo vairas, kad būtų galima ne tik vadovauti esamu momentu, bet ir rodyti kelią tolesniam muzikavimui (Сидельников 1991: 14). Atsakymą jis randa tik dirigento asmenyje, tame, kas jį daro menininku.

Sunku nepritari ti šių ir kitų autorių argumentams, dirigentui priskiriant svarbiausią vaidmenį muzikos interpretacijoje. Kita vertus, besąlygiškai subsoliutinus dirigento vaidmenį, atsakymai į klausimus apie muzikos interpretacijos procesus grojimo be dirigento atveju, kai prieš orkestrą nestovi žmogus su aiškia interpretacijos vizija, tampa problemiški. Todėl ir šių atsakymų paieškos reikalauja gilesnių pastebėjimų apie kitų muzikos atlikimo dalyvių vaidmenis tiek grojimo su dirigentu, tiek ir be jo atvejais.

Visų pirma reiktų sutikti, kad dirigentas savo suvoktą interpretaciją turi sugebėti perduoti orkestrui, jis turi būti įsitikinęs, jog atlikėjai vienodai supras idėją ir galės ją perteikti taip, kaip sumanyta dirigento. Taigi pagrindinė dirigento funkcija yra interpretuoti muzikos kūrinį atlikėjams. Tuo tarpu orkestro koncertmeisteris tampa tam tikru tarpininku tarp dirigento ir orkestro. Pirmasis smuikininkas yra tarsi mediumas, orkestrui perduodantis dirigento individualią kūrybinę valią, padedantis atlikėjams suprasti dirigento idėją. Šios koncertmeisterio tarpininkavimo užduoties turinys labai priklauso nuo dirigento asmenybės, nuo įtaigos formų, kuriomis jis vadovaujasi orkestrui perduodamas savąją interpretacijos idėją.

Grojimo be dirigento atveju kūrybinių iniciatyvų galimybės ir atsakomybės pasiskirsto kitaip nei grojant su dirigentu. Visų pirma, orkestras be dirigento yra kolektyvas, kuriame kiekvienas muzikantas turi didesnę kūrybinę iniciatyvos galimybę. Tai orkestras, kuris muzikuoja pats, jis pats yra savęs „vairas“. Vadinasi, grojimas be dirigento iš esmės yra kamerinio ansamblio principais paremtas muzikos atlikimas.

Grojant be dirigento, sprendimai dėl muzikavimo ypatumų ir subtilybių tenka kamerinio ansamblio principais grojantiems orkestro muzikantams. Tačiau orkestre narių skaičius yra gerokai didesnis nei kameriniuose ansambliuose. Orkestre narių yra tiesiog per daug, kad būtų galima atsižvelgti į kiekvieno muzikanto interpretacines idėjas ir jas įgyvendinti. Taigi orkestre reikalingas žmogus, nustatantis ritmo, skambesio charakterį, garso tembrą, ekspresiją, muzikinės minties eigą. Šis vaidmuo tenka arba orkestro meno vadovui, arba koncertmeisteriui, arba menininkui, vienu metu derinančiam abi šias funkcijas.

Meno vadovas perima tam tikras dirigento funkcijas, tarp jų ir muzikos interpretatoriaus funkciją. Vienu orkestrų meno vadovai šią savo funkciją įgyvendina su muzikantais dirbdami orkestro repeticiuose, kiti – taip pat ir grodami koncertuose kaip

solistai. Tačiau nepriklausomai nuo orkestro meno vadovo profesinės praktikos, koncertmeisteriui, kaip ir grojimo su dirigentu atveju, tenka tarpininko vaidmuo. Šiuo atveju jis yra tarpininkas tarp meno vadovo ir orkestro.

Sinchronizavimas ir neverbalinė vadovavimo technika

Sinchroniškumas, tikslus garsų sutapimas yra būtina tiek orkestrinio, tiek ansamblinio grojimo sąlyga. Net ir nedideli netikslumai kartais gali klaidingai sudėti įtampos akcentus ir sugriauti kūrinio atmosferą. Dirigentas sinchroniškumui užtikrinti naudoja neverbalinio komunikavimo techniką: rankų, kūno judesius, veido išraišką, netgi akių kalbą. Stovinčio prieš orkestrą dirigento ženklai, rodantys muzikavimo pradžią ir baigmą, fiksuojantys esmines frazių vietas ir garsus, tempo pokyčius ir kitus atliekamo kūrinio dinamikos elementus yra gerai matomi daugumai muzikantų.

Žvelgiant iš šalies į su dirigentu grojantį orkestrą, gali atrodyti, kad muzikantų sinchronizavimas priklauso išimtinai nuo dirigento. Visgi dažnai po sekundės dalies, o kartais ir tuo pačiu metu koncertmeisteris taip pat atlieka rodymo, sinchronizavimo funkciją. Be to, dirigentas ne visuomet gali sinchronizuoti visas grupes: kartais jis koncentruojasi ties viena iš jų, o koncertmeisteriui tenka pasirūpinti grupėmis, nepatenkančiomis į dirigento dėmesio lauką, sinchronizuoti atlikimą su kitų grupių lyderiais.

Taigi orkestrui grojant su dirigentu, tam tikra atsakomybės už sinchronizavimą dalis tenka ir koncertmeisteriui. Tuo pat metu koncertmeisteris, kaip ir visi kiti orkestrantai, turi paklusti dirigento valiai. Jis privalo būti vienu iš *tutti*, neišsiskirdamas, juolab neišsišokdamas įsilieti į bendrą grojimą. Paklusimas dirigento valiai, kartu jį derinant su vadovavimu, vienu metu lemia lyderiaujančią ir tarnaujančią koncertmeisterio vaidmenį. Toks vaidmuo charakterizuoja koncertmeisterio profesijos prigimtį: jis tampa orkestro, kurio sudedamoji dalis yra ir jis pats, lyderiu.

Tarnaujančio lyderiavimo problemos turinys akivaizdžiausiai atsiskleidžia situacijose, kai dirigentas suklysta, parodo neteisingą įstojimą ar stabdo muziką ne laiku, kai orkestrui grojant su solistu, dirigentas klaidingai jį supranta. Koncertmeisteriui tenka akimirksniu spręsti: groti pagal dirigento ženklus ar perimti iniciatyvą ir atsakomybę, paklūstant kokybiško muzikos atlikimo pareigai ir jausmams.

Grojimo sinchroniškumas be dirigento reikalauja daugiau pasirėngimo ir pastangų. Ansamblinė darna tokiu atveju yra daug sudėtingesnis uždavinys, reikalaujantis ypatingos organizacijos orkestro viduje ir papildomų susitarimų. Šių susitarimų kelias ikikoncertiniame darbe ir įgyvendinimas muzikos atlikimo metu tiesiogiai priklauso ir nuo to, ar orkestras groja su solistu. Solo grojantis atlikėjas dažnai iš dalies perima sinchronizavimo funkciją, o koncertmeisteris, kaip ir dirigentui esant, vaidina tarnaujančio lyderio vaidmenį.

Koncertmeisterio vaidmuo labai pasikeičia, orkestrui grojant be dirigento ir be solisto. Šiuo atveju bendras tempas, frazuotė, dinamika, bendra emocinė kūrinio atmosfera dažniausiai priklauso nuo koncertmeisterio. Jo atsakomybė ypač sustiprėja netikėtuose, spontaniškuose muzikinės minties posūkiuose, kuriais pasižymi sceninis

atlikimas. Kaip ir atlikimo su dirigentu atveju, orkestrantai turi žinoti, kada ir su kokia energija reikės pradėti muzikos frazę, kada ją užbaigti, kur ir kokia bus kūrinio kulminacija ar pabaiga: visa tai jiems turi būti žinoma ir parodoma iš anksto. Kartu reikia paminėti, kad grojant be dirigento, atsakomybė už sinchroniškumo aspektus pasiskirsto ir tarp kitų grupių lyderių, kadangi pirmasis smuikas neturi galimybės vadovauti visoms grupėms, atliekančioms skirtingas partijas, parodyti visų grupių įstojimus ar vidinius dinامينius pokyčius.

Neverbalinio komunikavimo priemonės, kuriomis sinchronizavimo tikslams disponuoja koncertmeisteris muzikos atlikimo metu yra kitokios nei dirigento – judesius riboja grojimas instrumentu. Nepaisant to, signalų arsenalas yra pakankamai platus: laikysena, rankų, kūno, galvos judesiai, judesiai su instrumentu, veido išraiška, akių kontaktas ir daugelis kitų neverbalinių bendravimo priemonių. Svarbu, kad juos suprastų ir jais patikėtų kiti muzikantai, todėl ženklai turi būti labai aiškūs ir prasmingi, užtikrintai parodantys koncertmeisterio poziciją. Vienas iš svarbiausių reikalavimų – laiku pasinaudoti šiomis priemonėmis. Tam, kad orkestras galėtų sukurti muzikinius vaizdinius, koncertmeisterio siunčiamos neverbalinio komunikavimo žinutės visada turi būti akimirksniu priekyje.

Įkvėpimas

Žodiniai ir rašytiniai įkvėpimo reiškinių aiškinimai ir įkvėpimo šaltinių įvardijimai yra komplikuota tema tiek tyrėjams, tiek kūrėjams ir menininkams. Tačiau grojant tiek solistui, tiek ansambliui ar orkestrui, klausytojai visuomet pastebi, kada inspiracijos pristigo ar kada jos iš viso nebuvo.

Sidelnikovas, cituodamas dirigentą Charlesą Munchą, taip apibūdina šį psichologinį orkestrinio muzikavimo aspektą:

Dirigentas reikalingas visų pirma tam, kad inspiruotų muzikantus, įkvėptų jiems tas emocijas, kurias muzika sukelia jam pačiam. Tam jam reikia dviejų priemonių – gesto ir žvilgsnio. Kartais jo akių išraiška reiškia daugiau nei rankos ar batuta (Сидельников 1991: 45–46).

Rusų autorius priduria:

Orkestro valdymas neapsiriboja vien rankų judesiais, kurie kartais yra paverčiami į absoliutą. Be jokios abejonės, dirigavimas apima ir veido išraišką, ir su muzika susijusius kūno judesius, taip pat dirigento psichologinį kompleksą – visa tai reikšmingai veikia (arba neveikia) orkestro muzikantus (ibid.: 16).

Šį aspektą mini ir McElheranas:

Pagrindinis reikalavimas dirigentui – tai sugebėjimas įkvėpti atlikėjus. Šį gebėjimą galima pavadinti ir vadovavimu, talentu hipnotizuoti, užkrečiamu entuziazmu arba tiesiog sugebėjimu mokyti. Galbūt geriausiai šiuos gebėjimus apibūdina paprasta frazė: priversi atlikėjus padaryti geriausią, ką jie gali (McElheran 1989: 3).

Suprantama, kad šių ir kitų autorių dirigentui, kaip pagrindiniam įkvėpimo šaltiniui, priskiriamą vaidmenį galima suteikti ir su orkestru grojančiam solistui. Tačiau atlikimo be dirigento ir be solisto atvejais įkvėpimo ir muzikinės iniciatyvos šaltinis, be kurio sunkiai įmanomas įtikinamas ir išraiškingas muzikos atlikimas, negali būti randamas atsietai nuo orkestro muzikantų valios ir pastangų. Gerą, įtaigų muzikos atlikimą lemia kiekvieno muzikanto entuziazmas ir aktyvus muzikavimas, tiek grojant kamerinę muziką, tiek orkestre, tiek esant, tiek nesant dirigentui ar solistui. Aukšto lygio muzikantai yra išsiugdę gebėjimą suvokti ar bent iš dalies pajusti, ką grojimo metu išgyvena kitas atlikėjas.

Kamerinio muzikavimo principais grojantis orkestras yra tas muzikantų bendravimo laukas, kuriame atsiranda sceninis įkvėpimas ir muzikinė iniciatyva. Davidianas, cituodamas dirigentą Arijų Pazovskį, tvirtina:

Talentingas, mylintis ir ansamblinį grojimą suprantantis atlikėjas visada užsikrečia savo partnerių kūrybinėmis mintimis ir jausmais. Kitų ansamblio narių išgyvenimai jam kelia analogiškas emocijas, kuriomis jis, savo ruožtu, užkrečia kitus atlikėjus; tuo pačiu metu susiformuoja tiek menines emocijas spinduliuojanti, tiek jas sugerianti energija (Давидян 1984: 157).

Gotlibas taip pat teigia, kad „gyvo kamerinio pasirodymo metu būtinybė palaikyti partnerį arba vesti jį su savimi pažadina ansamblio nario energiją ir iniciatyvą“ (Готлиб 1971: 13).

Tačiau įkvėpimo dovanai atsirasti labai svarbus yra pirminis muzikinis impulsas, pažadinantis muzikantų kūrybinį išgyvenimą, provokuojantis atsakomąjį jausmą ir reakciją. Grojimo be dirigento ir be solisto atveju dažniausiai laukiama, kad šio impulso šaltiniu taptų koncertmeisterio muzikinė iniciatyva. Jo savalaikės žinutės apie tempą, dinamiką, frazuotę, taip pat ir pasąmoningį pranešimai turi paskatinti orkestrantus perteikti vienokią ar kitokią muzikinio kūrinio nuotaiką ir charakterį. Šių žinučių adresatai yra tiek kiekvienas orkestrantas, tiek kitų grupių lyderiai, kurie gali tapti laidininkais tarp koncertmeisterio jausmų ir kitų orkestro narių atsako.

Muzikos skambėjimo kontrolė

Viena svarbiausių darnaus orkestro skambėjimo sąlygų yra instrumentų balsų pusiausvyros, intonacijos, muzikavimo tėkmės kontrolė. Šių grojimo elementų valdymas muzikavimo su dirigentu ir muzikavimo be dirigento atvejais labai skiriasi.

Sidelnikovas rašo:

Dirigentas turi gebėti lanksčiai reaguoti į orkestro skambesį, jei muzikinė „situacija“ siūlo geresnį meninį sprendimą ir tikslingai keisti numatytą interpretaciją. Orkestro skambesys dirigentui gali pasiūlyti esminių pakeitimų iš pažiūros jau visiškai nusistovėjusioms atlikimo gairėms (Сидельников 1991: 85).

Panašiai teigia ir McElheranas:

Svarbiausia yra dirigento vidinė garso vizija tam tikru atlikimo momentu. Esant neatitikimui, klausia itin greitai aptinka klaidą, diagnozuoja, randa ir pasiūlo sprendimą. Ši triguba problemos aptikimo, diagnostikos ir sprendimo grandis, patyrusio dirigento

atveju kaip blyksnis išskyla jo pašamonėje: dirigentas, išgirdęs klaidą, praktiškai tą pačią akimirką žino, kur ji yra ir ko reikia imtis (McElheran 1989: 3).

Taigi reaguodamas į atlikimo metu iškilusias problemines situacijas, dirigentas išraiškingu gestu gali ištaisyti klaidą ar išsibalansavusį orkestro skambėjimą. Atrodytu, kad nesant dirigentui ši funkcija tenka koncertmeisteriui. Tačiau muzikos skambėjimo kontrolės funkciją koncertmeisteris gali vykdyti tik iš dalies. Jis negali atsidėti orkestro skambėjimo kontroliavimui ir kitų su skambėjimu susijusių problemų sprendimui visų pirma dėl to, kad turi būti susitelkęs ir į savo instrumentinį grojimą. Be to, klausantis bendro orkestro skambėjimo iš grojimo vietos, sunku objektyviai įvertinti įvairius muzikos skambėjimo elementus, pavyzdžiui, instrumentų balsų balansą. Net netinkamas tempo pagreitėjimas gali likti koncertmeisterio nepastebėtas, nes jis nėra objektyvus, nėra tas kritiškai kontroliuojantis asmuo, kuris orkestrą girdi tarsi „iš šono“.

Todėl, grojant be dirigento, tarp orkestrantų susiklosto santykis, pagrįstas svarbiu ansamblinio grojimo principu – kūrybinio bendradarbiavimo proceso metu klausos būdu susiformavusiu vidiniu kontaktu. Svarbu yra klausytis savęs ir girdėti kitus, jaučiant tiek bendrą muzikinį audinį, tiek savo partiją kaip visumos dalį. Be abejo, klausymas ir girdėjimas yra būtini visoms muzikavimo formoms. Tačiau muzikuojant su dirigentu, klausia nėra absoliučiai savarankiška, jai talkina dirigento ranka ir jo valia.

Muzikavimo be dirigento atveju visų grupių koncertmeisteriai suformuoja tarpusavyje ansamblį. Kaip grupių lyderiai, jie turi savo grupei ne tik parodyti įstojimą, kūrinio ar jo dalies pabaigą ar tempų kaitą, bet ir turėti pastovų ansamblinį kontaktą vienas su kitu. Šio vidinio ansamblio lyderis yra viso orkestro koncertmeisteris. Jis orkestro lyderiui priklausantį vadovavimą turi suderinti su kameriniu muzikavimu: funkcijas, susijusias su vadovavimu visam orkestrui, suderinti su ansamblio, kurį jis pats sudaro kartu su kitų grupių koncertmeisteriais, vadovavimu.

Spontaniškumas ir atlikimo laisvė

Išraiškingą atlikimą suponuojantis muzikavimo spontaniškumas yra orkestro įvairiapusiškumo ir išskirtinumo požymis, vertinamas klausytojų ir teikiantis kūrybinį džiaugsmą atlikėjams.

Apie orkestro su dirigentu atlikimo laisvės ribas rašo Sidelnikovas. Anot jo, orkestro grojimas „neturi improvizacijos – ji priklauso dirigentui, ne orkestrui“ (Сидельников 1991: 80). „Grojant su dirigentu, natūrali, spontaniška muzikinė komunikacija ar dialogas tarp grupių neįmanomas, nes idėjos gimsta dirigentui“ (ibid.). Kitokia situacija yra atliekant kamerinius ansamblius – tokiu atveju remiamasi lygybe, atlikėjų išreiškiamą kompozitorių meninių sumanymų „polifonija“. Naujų idėjų ansamblinio grojimo metu sukuria tie patys ansamblio muzikantai.

Antai kvarteto atlikimo laisvę scenoje Davidianas vadina „vertingiausiu atlikėjiško meno bruožu“ (Давидян 1984: 7). Šis autorius teigia:

Kvarteto nariai laikui bėgant savyje išstobulina gebėjimą suvokti ir greitai reaguoti į netikėtus, atlikimo metu iškilusius partnerių muzikos pojūčius, taip pat įgunda vos pastebimais impulsais ar signalais „pakviesti“ juos įsijausti į savo esamą momentu išgyvenamą jausmą (ibid.: 117).

Taigi impulsyvumas bet kokiame atlikime galimas tuomet, kai spontaniškas impulsas, duotas vieno iš muzikantų, yra akimirksniu pagaunamas ir pasisavinamas kitų narių.

Orkestro be dirigento atveju toks spontaniškas impulsas gali atsirasti bet kuriam muzikantui, tačiau daugiausia galimybių rasti tešinę viso orkestro grojime turi orkestro lyderio, t. y. koncertmeisterio duotas impulsas, kuris grandinės principu gali persiduoti visai grupei ar orkestrui. Tokiu būdu orkestras be dirigento jungia tiek ansamblinio muzikavimo laisvumo, spontaniškumo ir muzikinio komunikavimo galimybes, tiek orkestrinio muzikavimo, paremto vieno menininko (koncertmeisterio) idėjų realizavimu, elementus.

Darbas repetuojant, vadovavimas repeticijoms

Orkestro su dirigentu ir orkestro be dirigento darbo repetuojant principai ir turinys yra skirtingi. Dirigento darbe repeticijų su orkestru metu diskusijų ir debatų paprastai būna palyginti nedaug. Vieni dirigentai pasižymi kategorišku valdingumu, kiti – diplomato savybėmis. Yra dirigentų, kurie repeticijose savo suvoktą muzikinę idėją perduoda orkestrui išimtinai manualinės technikos būdu, kiti yra linkę diskutuoti su orkestro muzikantais kompozitoriaus, laikotarpio, kūrinių stilistikos ir kitomis su interpretavimu susijusiomis temomis. Bet kuriuo atveju būtent dirigentas nusprendžia, koks darbo, bendravimo stilius vyraus repeticijų metu. Dažniausiai jau pirmoje repeticijoje dirigentas turi aiškią idėją ne tik apie būsimą interpretaciją, bet ir apie būsimą repeticijų planą, jis būna apmąstęs, kada ir ties koku kūriniu bus dirbama, kokios užduotys bus keliamos kiekvienoje iš repeticijų.

Orkestro be dirigento atveju darbo repetuojant principas yra tarpinis tarp orkestro, kuriame principus diktuoja dirigentas, ir kamerinio ansamblio, kuriame dažniausiai vyrauja demokratinis stilius. Kadangi narių skaičius orkestre yra didesnis nei kamerinių ansamblių, jame išimtinai diskusijomis besiremiantis darbo principas yra beveik neįmanomas. Todėl koncertmeisteris yra tas asmuo, kuriam tenka nustatyti demokratiškumo bei žodžio laisvės repeticijose ribas, ir kuriam, kaip ir dirigentui, reikia iš anksto turėti ne tik idėjų apie būsimą interpretaciją, bet ir apgalvotą repeticijų planą.

Be abejo, koncertmeisterio vaidmuo orkestre, o kartu ir vadovavimo principai bet kurioje kolektyvo gyvenimo srityje gerokai skiriasi nuo dirigento dėl pozicijos prigimties skirtumo: koncertmeisteris yra lyderis orkestro, kurio sudedamoji dalis yra jis pats. Nepaisant to, būtent jam dažniausiai tenka planuoti repeticijų eigą, išskirti repeticijos tikslus ir juos įgyvendinti, detaliai išanalizavus visą partitūrą, numatyti atskiroms grupėms daugiausiai problemų galinčias sukelti vietas.

Dėl aptartų vaidmenų skirtumų koncertmeisterio ruoša pirmosioms repetici-

joms koncertui be dirigento labai skiriasi nuo ruošos koncertui su dirigentu. Jam neužtenka išmokti savo partiją ar parengti partijas su štrichuotės ir pirštuotės pasiūlymais. Ruoša yra daug gilesnio ir sudėtingesnio lygmens, kuris apima tiek būsimos interpretacijos paveikslą sukūrimą, tiek apmąstymą įtaigos formų, kuriomis koncertmeisteris vadovausis orkestrui perduodamas savąjį temperamentą, muzikinį skonį ir stiliaus pojūtį. Šioje vaidmenų pynėje orkestro koncertmeisteriui, kuris grojimo su dirigentu ir darbo su meno vadovu atvejais vaidina tarpininko vaidmenį, grojant be dirigento ir orkestre nesant meno vadovui, tenka lyderio vaidmuo.

Orkestro atlikimo kokybė ir stilistinė vienovė grojimo metu yra tiesiogiai susijusi su psichologiniais veiksniais. Jų svarbą savo knygoje pabrėžia Davidianas. Jis mano, kad „ansamblio ir individualių klaidų priežastimi grojimo metu dažnai tampa ne meniniai, o psichologiniai veiksniai – nepakankamai jautrus meninių partnerio ketinimų suvokimas, reikalingos aštrios reakcijos ar kūrybinės intuicijos trūkumas“ (Давидян 1984: 119). Įvairūs psichologiniai veiksniai yra labai svarbūs ir repeticijų metu: orkestro nariai dažnai turi klausimų ir vienokių ar kitokių pasiūlymų, kurių dalis gali būti nepriimtina ar pasakyta netinkamu momentu. Tad koncertmeisteriui tenka spręsti, kada išklausti ir atkreipti dėmesį į pasiūlymus, o kada to daryti neverta. Repeticijų metų išryškėja koncertmeisterio gero psichologinio ir pedagoginio pasirengimo, diplomatinė savybių poreikis. Yra svarbu, kaip koncertmeisteris valdo panašias situacijas, ar geba būti pakantus ir tolerantiškas bei tuo pat metu nedvejodamas, priimant galutinį sprendimą, gali išlaikyti lyderio poziciją.

Išvados

- Tiek orkestrui grojant su dirigentu, tiek ir grojant be jo, ypatingas vaidmuo orkestrinėje hierarchijoje tenka orkestro koncertmeisteriui.
- Koncertmeisterio vaidmenų skirtumai ir panašumai grojimo su dirigentu ir be dirigento atvejais atsiskleidžia, lyginant vieno ir kito atvejo muzikavimo principus. Muzikos atlikimo požiūriu orkestro be dirigento grojimas remiasi ansamblinio muzikavimo principais ir šie principai orkestrinį muzikavimą priartina prie kamerinio muzikavimo.
- Norint aiškiau suprasti koncertmeisterio funkcijų skirtumus esant dirigentui ir grojant be jo, visi koncertmeisterio atliekami vaidmenys buvo sugrupuoti į tris grupes: koncertmeisteris-tarnaujantis lyderis, koncertmeisteris-tarpininkas, koncertmeisteris-lyderis. Šių charakteristikų keitimasis įvairiais atvejais ir įvairiose situacijose vaizdžiai iliustruoja koncertmeisterio vaidmenų kaitą grojimą orkestre su dirigentu lyginant su grojimu be dirigento.
- Interpretacija, sinchronizavimas, įkvėpimas, muzikos skambėjimo kontrolė, spontaniškumas ir atlikimo laisvė – tai orkestro praktinės veiklos atvejai ir probleminės muzikos atlikimo proceso situacijos, kuriose yra akivaizdūs polifunkcionalų koncertmeisterio vaidmenų pobūdį iliustruojantys požymiai.
- Koncertmeisterio ruoša repeticijoms koncertui su dirigentu labai skiriasi nuo ruošos koncertui be dirigento.

- Koncertmeisterio funkcijos gerokai skiriasi, orkestrui grojant su ir be dirigento. Nors grojimas be dirigento daugeliu atveju nesukuria naujų pirmojo smuikininko funkcijų, tačiau jo vaidmenys sudėtingėja dėl žymiai didesnės tenkančios atsakomybės.

Iteikta 2014 09 05

Literatūra

McElheran, Brock (1989). *Conducting Technique for Beginners and Professionals*. London: Oxford University Press.

Scherchen, Hermann (1966/1933). *Handbook of Conducting*. London: Oxford University Press.

Walter, Bruno (1961). *Of Music and Music-Making*. New York: W.W. Norton & Company.

Готлиб, Адольф Давидович (1971). *Основы ансамблевой техники*. Москва: Музыка.

Давидян, Рафаэль Рубенович (1984). *Квартетное искусство: проблемы исполнительства и педагогики*. Москва: Музыка.

Сидельников, Леонид (1991). *Симфоническое исполнительство: теория и эстетика. Исторический очерк*. Москва: Советский композитор.